ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ ΤΟΥ ΚΑΘΑΡΟΥ ΠΡΑΚΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΒΙΒΛΙΟ Ι

ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΘΑΡΟΥ ΠΡΑΚΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ ΚΑΘΑΡΟΥ ΠΡΑΚΤΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

1.—Ὁρισμός.

Οἱ πρακτικὲς ἀ ρ χ ὲ ς εἶναι προτάσεις, ποὺ περιέχουν ἕνα παγκόσμιο καθορισμὸ τῆς βούλησης, ποὺ σ᾽ αὐτὸν ὑπόκεινται περισσότεροι πρακτικοὶ κανόνες. Οἱ κανόνες αὐτοὶ εἶναι ὑποκειμενικοί, ἢ ἀ ξ ι ώ μ α τ α, ἂν ἡ προϋπόθεσή τους θεωρεῖται ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο ὅτι ἰσχύει μόνο γιὰ τὴ δική του βούληση. Ἀλλὰ εἶναι ἀντικειμενικοί, ἢ νό μ ο ι πρακτικοί, ὅταν ἡ προϋπόθεσή τους ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο ἀντικειμενική, δηλ. ἰσχύουσα γιὰ τὴ βούληση κάθε λογικοῦ ὄντος.

Σχόλιο.

Ἂν παραδεχθοῦμε πὼς ὁ καθαρὸς λόγος μπορεῖ νὰ περιέχη μέσα του μιὰ πρακτικὴ αἰτία, ποὺ νὰ ἀρκῆ μό

νη της στὸν καθορισμὸ τῆς βούλησης, τότε ὑπάρχουν πρακτικοὶ νόμοι· ἂν ὄχι, τότε ὅλες οἱ πρακτικὲς ἀρχὲς εἶναι ἁπλᾶ ἀξιώματα. Στὴν παθολογικὰ ἐρεθισμένη βούληση ἑνὸς λογικοῦ ὄντος μποροῦμε νὰ βροῦμε μιὰ ἀντίθεση τῶν ἀξιωμάτων μὲ τοὺς πρακτικοὺς νόμους, ποὺ εἶναι ἀναγνωρισμένοι ἀπὸ τὴν ἴδια αὐτὴ βούληση. Μπορεῖ π. χ. κάποιος νὰ βάλη σὰν ἀξίωμα τὸ νὰ μὴν ἀφήση καμμιὰ προσβολὴ χωρὶς ἐκδίκηση, κι' ἐν τούτοις νὰ βλέπῃ συγχρόνως, πὼς αὐτὸ δὲν εἶναι μιὰ πρακτικὴ ἀρχή, παρὰ μόνο ἕνα δικό του ἀξίωμα, ἐνῶ σὰν κανόνας ὑποταγῆς τῆς βούλησης κάθε λογικοῦ ὄντος, σὲ ἕνα καὶ τὸ ἴδιο ἀξίωμα, δὲν μπορεῖ νὰ βρίσκεται σὲ συμφωνία πρὸς ἑαυτόν. Στὴ γνώση τῆς φύσης οἱ ἀρχὲς σχετικὰ μὲ κεῖνο ποὺ συμβαίνει (π. χ. ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσότητας τῆς ἐνέργειας καὶ τῆς ἀντίδρασης στὴ διάδοση τῆς κίνησης) εἶναι ταυτοχρόνως νόμοι τῆς φύσης, γιατὶ ἡ χρήση τοῦ λόγου ἐκεῖ εἶναι θεωρητικὴ καὶ καθωρισμένη ἀπ' αὐτὴ τὴ φύση τοῦ ἀντικειμένου. Στὴν πρακτικὴ ὅμως γνώση, δηλ. σ' ἐκείνη ποὺ ἀσχολεῖται ἁπλῶς μὲ τὶς αἰτίες ποὺ καθορίζουν τὴ βούληση, οἱ ἀρχὲς ποὺ θέτουμε, δὲν ἀνήκουν ἀκόμα σὲ νόμους, ποὺ ἡ ὑποταγὴ σ' αὐτοὺς εἶναι ἀναπόφευκτη. Τοῦτο συμβαίνει, γιατὶ ὁ λόγος στὴ πρακτική του χρήση ἔχει νὰ κάνη μὲ τὸ ὑποκείμενο, δηλ. μὲ τὴν δύναμη τῆς ἐπιθυμίας, καὶ κατὰ τὴν ἰδιαίτερη διάθεση αὐτῆς τῆς δύναμης ὁ κανόνας μπορεῖ νὰ προσαρμοσθῇ καὶ διαφορετικά.

Ὁ πρακτικὸς κανόνας εἶναι πάντοτε προϊὸν τοῦ λόγου, γιατὶ προδιαγράφει τὴν πράξη σὰν μέσο πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα, σὰν σκοπό. Ἀλλὰ γιὰ ἕνα ὄν, ποὺ ἡ καθοριστικὴ αἰτία τῆς βούλησής του δὲν θὰ ἦταν μόνο ὁ λόγος, ὁ κανόνας αὐτὸς εἶναι μονάχα μιὰ π ρ ο σ τ α γ ή, δηλ. κανόνας ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἕνα καθῆκον, ποὺ ἐκφράζει τὴν ἀντικειμενικὴ ἀναγκαιότητα τῆς πράξης καὶ ποὺ σημαίνει πώς, ἂν ὁ λόγος καθόριζε καθ' ὁλοκληρία τὴ βούληση, τότε ἡ πράξη θὰ ἦταν ὁπωσδή-

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΜΕΑΣ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΜΕΑΣ

ποτε σύμφωνη μὲ αὐτὸν τὸν κανόνα. Οἱ προσταγὲς λοιπὸν ἔχουν ἀντικειμενικὴ ἀξία καὶ διαφέρουν ἐντελῶς ἀπὸ τὰ ἀξιώματα, ποὺ εἶναι ἀρχὲς ὑποκειμενικές. Ἀλλὰ οἱ προσταγὲς αὐτὲς ἢ καθορίζουν τοὺς ὅρους τῆς αἰτιότητας τοῦ λογικοῦ ὄντος, σὰν ποιητικὸ αἴτιο σχετικὰ μὲ τὸ ἀποτέλεσμα καὶ τὴν ἐπάρκεια πρὸς αὐτό, ἢ καθορίζουν μόνο τὴ βούληση, εἴτε αὐτὴ ἀρκεῖ εἴτε δὲν ἀρκεῖ γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα. Οἱ πρῶτες εἶναι ὑ π ο θ ε τ ι κ ὲ ς π ρ ο σ τ α γ ὲ ς καὶ περιέχουν ἁπλὲς ἔννοιες τῆς ἱκανότητας· οἱ δεύτερες ἀντιθέτως εἶναι κ α τ η γ ο ρ ι κ ὲ ς π ρ ο σ τ α γ ὲ ς καὶ ἀποτελοῦν ἁπλῶς πρακτικοὺς νόμους. Τὰ ἀξιώματα λοιπὸν εἶναι βέβαια ἀ ρ χ ὲ ς, ἀλλὰ ὄχι π ρ ο σ τ α γ έ ς. Ἀλλὰ οἱ ἴδιες προσταγές, ἂν περιέχουν προϋπόθεση, ἄν δηλ. καθορίζουν τὴν βούληση, ὄχι ἁπλῶς σὰν βούληση, ἀλλὰ μόνο σχετικὰ μὲ ἕνα ἐπιθυμητὸ ἀποτέλεσμα, δηλ. ἄν εἶναι ὑποθετικὲς προσταγές, εἶναι βέβαια δ ι δ ά γ μ α τ α πρακτικά, ἀλλὰ ὄχι ν ό μ ο ι. Οἱ τελευταῖοι ὀφείλουν νὰ καθορίζουν ἐπαρκῶς τὴ βούληση σὰ βούληση, προτοῦ ἀκόμη ἐρωτηθῶ ἄν ἔχω τὴ δύναμη γιὰ ἕνα ἐπιδιωκόμενο ἀποτέλεσμα, ἢ τί πρέπει νὰ κάνω γιὰ νὰ τὸ πετύχω. Πρέπει λοιπὸν νὰ εἶναι κατηγορικές, ἀλλοιῶς δὲν εἶναι νόμοι, γιατὶ τοὺς λείπει ἡ ἀναγκαιότητα. Ἡ ἀναγκαιότητα αὐτή, γιὰ νὰ εἶναι πρακτική, πρέπει νὰ εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ παθολογικοὺς ὅρους, ποὺ νὰ συνδέωνται τυχαίως μὲ τὴ βούληση. Ἂν π. χ. πῆτε σὲ κάποιον πὼς πρέπει νὰ ἐργάζεται καὶ νὰ κάνη οἰκονομίες ὅταν εἶναι νέος, γιὰ νὰ μὴν ὑποστῆ στερήσεις ὅταν γεράση· αὐτὸ εἶναι ἕνα δίδαγμα πρακτικὸ καὶ σωστό, καὶ ἐνδιαφέρει ταυτοχρόνως καὶ τὴ βούληση. Ἀλλὰ ἐδῶ εἶναι εὔκολο νὰ δῆ κανεὶς πὼς ἡ βούληση κατευθύνεται σὲ κ ά τ ι ἄ λ λ ο, ποὺ ὑποτίθεται πὼς τὸ ἐπιθυμεῖ, καὶ γιὰ τὴν ἐπίτευξη αὐτῆς τῆς ἐπιθυμίας πρέπει ν' ἀφήσουμε στὴν ἴδια τὴ βούληση, στὸ φορέα της, νὰ διαλέξη, ἄν προτιμάη, ἄλλον τρόπο ἐνεργείας, ἀπὸ τὴν παραπάνω συμβουλή, ἢ μπορεῖ νὰ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΤΟΥ ΤΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΥ ΤΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
Ερ.Δ.Φ.Π.Π. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

μὴν ἐλπίζη πὼς θὰ γεράση, ἢ σκέπτεται πώς, ἂν μιὰ μέρα τύχη καὶ φτωχύνει, θὰ μπορέση νὰ περάση καὶ τὸ χειρότερο ἂν τοῦ συμβῇ. Ὁ λόγος, ποὺ μόνο ἀπ' αὐτὸν μποροῦν νὰ προέρχωνται ὅλοι αὐτοὶ οἱ κανόνες, ποὺ περιέχουν τὴν ἀναγκαιότητα, θέτει σ'αὐτό του τὸ δίδαγμα καὶ τὴν ἀναγκαιότητα (γιατὶ διαφορετικὰ δὲν θὰ ἦταν μιὰ προσταγή), ἀλλὰ ἡ προϋπόθεση αὐτὴ τῆς ἀναγκαιότητας εἶναι μόνο ὑποκειμενική, καὶ δὲν μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὑπάρχει τὸ ἴδιο σ' ὅλα τὰ ὑποκείμενα. Ἀλλά, γιὰ νὰ μπορῇ ὁ λόγος νὰ μᾶς δώσῃ νόμους, ἀπαιτεῖται νὰ προϋποθέτῃ ἁπλῶς ἑαυτόν, γιατὶ ὁ κανόνας εἶναι ἀντικειμενικὸς καὶ ἔχει ἀπὸ μόνος του παγκόσμια ἰσχύ, ὅταν ἰσχύει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς ὑποκειμενικοὺς καὶ τυχαίους ὅρους, ποὺ διακρίνουν τὸ ἕνα λογικὸ ὂν ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἂν, τώρα, πῆτε σὲ κάποιον, πὼς δὲν πρέπει ποτὲ νὰ δίνει ψεύτικες ὑποσχέσεις· τοῦτο εἶναι ἕνας κανόνας, ποῦ ἀφορᾶ ἁπλῶς τὴ βούλησή του, καὶ εἶναι ἀδιάφορο ἂν θὰ ἐπακολουθήσουν ἢ ὄχι οἱ σκοποί, ποὺ μπορεῖ νὰ ἐπιδιώκη ὁ ἄνθρωπος. Ἁπλὴ ἐπιθυμία εἶναι αὐτή, ποὺ καθορίζεται ὁλοκληρωτικὰ καὶ ἐκ τῶν προτέρων σύμφωνα μ' αὐτὸν τὸν κανόνα. Ἂν τώρα βρίσκουμε, πὼς ὁ κανόνας αὐτὸς εἶναι σωστός, τότε εἶναι νόμος, γιατὶ εἶναι μιὰ κατηγορικὴ προσταγή. Οἱ πρακτικοὶ λοιπὸν νόμοι ἀναφέρονται μόνο στὴ βούληση καὶ δὲν τοὺς ἐνδιαφέρει ποιὸ θὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς αἰτιότητάς της· καὶ πρέπει νὰ ἀποχωρισθοῦμε νοητικὰ ἀπὸ τὴν αἰτιότητα, (ποὺ ἀνήκει στὸν κόσμο τῶν αἰσθήσεων), ἂν θέλουμε νὰ ἔχουμε αὐτοὺς τοὺς καθαροὺς νόμους.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΗΣ ΘΕΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΘΕΤΣΗΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

2.— Θεώρημα I.

Ὅλες οἱ πρακτικὲς ἀρχές ποὺ θέτουν, γιὰ αἰτία καθοριστικὴ τῆς βούλησης, ἕνα ἀντικείμενο (ὕλη) τῆς δύναμης τῆς ἐπιθυμίας, εἶναι ἐμπειρικὲς καὶ δὲν μποροῦν νὰ μᾶς δώσουν πρακτικοὺς νόμους.

Γιὰ ὕλη τῆς δύναμης τῆς ἐπιθυμίας, ἐννοῶ ἕνα ἀντικείμενο, ποὺ ἐπιθυμοῦμε τὴν πραγματικότητά του. Ἂν ἡ ἐπιθυμία τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ ἔρχεται πρωτύτερα ἀπὸ τὸν πρακτικὸ νόμο καὶ εἶναι ὁ ὅρος, ποὺ σ' αὐτὸν βασίζουμε μιὰ ἀρχή, λέμε τότε (κατὰ πρῶτο λόγο), πὼς αὐτὴ ἡ ἀρχὴ εἶναι πάντοτε ἐμπειρική. Γιατὶ τότε εἶναι ἡ παράσταση ἑνὸς ἀντικειμένου καὶ ἡ σχέση της πρὸς τὸ ὑποκείμενο, αὐτὸ ποὺ ἀποτελεῖ τὴν καθοριστικὴ αἰτία τῆς ἐλεύθερης βούλησης, καὶ ἡ δύναμη τῆς ἐπιθυμίας καθορίζεται ἀπὸ τὴν πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς παράστασης. Ἀλλὰ μιὰ τέτοια σχέση πρὸς τὸ ὑποκείμενο ὀνομάζεται ἡ ἡδονὴ τῆς πραγματικότητας ἑνὸς ἀντικειμένου. Ἡ ἡδονὴ λοιπὸν αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῆ σὰν προϋπόθεση τῆς δυνατότητας τοῦ καθορισμοῦ τῆς ἐλεύθερης βούλησης. Ἀλλὰ γιὰ καμμιὰ παράσταση ἀντικειμένου, ὅποια καὶ νάναι, δὲν μποροῦμε νὰ ξέρουμε a priori ἄν αὐτὴ συνδέεται μὲ τὴν ἡδονὴ ἢ μὲ τὴν δυσαρέσκεια ἢ ἄν εἶναι ἀδιάφορη. Σ' αὐτὴ λοιπὸν τὴν περίπτωση ἡ αἰτία, ποὺ καθορίζει τὴν ἐλεύθερη βούληση, πρέπει πάντοτε νὰ εἶναι ἐμπειρικὴ καὶ κατὰ συνέπεια καὶ ἡ ὑλικὴ πρακτικὴ ἀρχή, ποὺ ὑπάρχει σὰν προϋπόθεσή της.

Ἐπειδὴ τώρα (κατὰ δεύτερο λόγο) μιὰ ἀρχή, ποὺ βασίζεται μόνο στὴν ὑποκειμενικὴ προϋπόθεση τῆς ἱκανότητας τῆς αἰσθήσεως μιᾶς ἡδονῆς ἢ δυσαρέσκειας (ποὺ αὐτὴ τὴν προϋπόθεση μόνο ἐμπειρικὸ μποροῦμε νὰ τὴ γνωρίσουμε, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἰσχύη κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο γιὰ ὅλα τὰ λογικὰ ὄντα), μπορεῖ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΜΕΤΡΙΟΣ
Ε.Υ. Ιωάνης Κ.Τ.Π. ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

βέβαια νὰ χρησιμεύση σὰν ἀ ξ ί ω μ α γιὰ τὸ ὑποκείμενο ποὺ τὴν κατέχει, ἀλλὰ ἡ ἀρχὴ αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμεύση σὰν νόμος γιὰ τὴν ἴδια αὐτὴ ἱκανότητα (γιατὶ τῆς λείπει ἡ ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα, ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ ἦταν ἐκ τῶν προτέρων γνωστή). Ἔτσι μιὰ τέτοια ἀρχὴ δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ μᾶς δώση ἕνα πρακτικὸ νόμο.

3.— *Θεώρημα II*

Ὅλες οἱ ὑλικὲς ἀρχές, σὰν τέτοιες, εἶναι τοῦ ἰδίου εἴδους, καὶ περιέχονται στὴν παγκόσμια ἀρχὴ τῆς ἀγάπης πρὸς ἑαυτόν, ἢ τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας.

Ἡ ἡδονή, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν παράσταση τῆς ὕπαρξης ἑνὸς πράγματος, σὲ ὅσο μέρος πρέπει νὰ θεωρηθῆ αἰτία καθοριστικὴ τῆς ἐπιθυμίας αὐτοῦ τοῦ πράγματος, βασίζεται στὴν ἱ κ α ν ό τ η τ α α ἴ σ θ η σ η ς τοῦ ὑποκειμένου, γιατὶ ἐ ξ α ρ τ ᾶ τ α ι ἀπὸ τὴν ὕπαρξη ἑνὸς ἀντικειμένου. Ἀνήκει ἄρα ἡ ἡδονὴ αὐτὴ στὴν αἴσθηση κι' ὄχι στὴ διάννοια. Ἡ διάννοια ἐκφράζει τὴ σχέση μιᾶς παράστασης πρὸς ἕνα ἀ ν τ ι κ ε ί μ ε ν ο, μὲ μέσο τὶς ἔννοιες, καὶ ὄχι πρὸς τὸ ὑποκείμενο, μὲ μέσο τὰ αἰσθήματα Εἶναι λοιπὸν πρακτικὴ ἡ ἡδονὴ μόνο σὲ ὅσο μέρος ἡ αἴσθηση τῆς εὐχαρίστησης, ποὺ περιμένει τὸ ὑποκείμενο ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τοῦ ἀντικειμένου, καθορίζει τὴ δύναμη τῆς ἐπιθυμίας. Ἀλλὰ σ' ἕνα λογικὸ ὄν ἡ συνείδηση τῆς εὐχαρίστησης τῆς ζωῆς, ποὺ συνοδεύει ἀδιάκοπα ὅλη του τὴν ὕπαρξη, εἶναι ἡ ε ὐ δ α ι μ ο ν ί α, δηλ. ἡ ἀρχὴ τοῦ νὰ ἔχη τὴν εὐδαιμονία στὴ θέση τῆς ὑπέρτατης καθοριστικῆς αἰτίας τῆς ἐλεύθερης βούλησης, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀγάπης πρὸς αὐτόν. Ὅλες λοιπὸν οἱ ὑλικὲς ἀρχές, ποὺ θέτουν τὴν καθοριστικὴ αἰτία τῆς ἐλεύθερης βούλησης στὴν ἡδονὴ ἢ τὴν ἀποστροφή, ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τὴν

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

πραγματικότητα ἑνὸς ὁποιουδήποτε ἀντικειμένου, εἶναι πάντοτε τοῦ ἰδίου εἴδους, ἐφ' ὅσον ἀνήκουν ὅλες στὴν ἀρχὴ τῆς ἀγάπης πρὸς ἑαυτὸν ἢ τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας.

Πόρισμα

Ὅλοι οἱ ὑλικοὶ πρακτικοὶ κανόνες, θέτουν τὴν καθοριστικὴ αἰτία τῆς βούλησης στὴ δύναμη τῶν κατωτέρων ἐπιθυμιῶν· καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχαν νόμοι ἁπλῶς τυπικοί, ποὺ νὰ καθόριζαν ἐπιρρωῶς τὴ βούληση, δὲν θὰ μπορούσαμε οὔτε νὰ παραδεχτοῦμε μιὰ δύναμη ἀνωτέρων ἐπιθυμιῶν.

Σχόλιο I

Εἶναι περίεργο πῶς ἄνθρωποι, κατὰ τὰ ἄλλα εὐφυεῖς, μποροῦν νὰ πιστέψουν, πὼς ἡ διαφορὰ μεταξὺ δύναμης κατωτέρας ἐπιθυμίας καὶ δύναμης ἀνωτέρας ἐπιθυμίας βρίσκεται στὸ ὅτι οἱ παραστάσεις, ποὺ συνδέονται μὲ τὸ αἴσθημα τῆς ἡδονῆς. πηγάζουν ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις ἢ ἀπὸ τὴ διάνοια. Γιατὶ ὅταν ζητοῦμε τὶς αἰτίες, ποὺ καθορίζουν τὴν ἐπιθυμία, καὶ τὶς βρίσκουμε στὴν εὐχαρίστηση, ποὺ περιμένουμε ἀπὸ κάτι τι, τότε δὲν ἔχει σημασία τὸ ἀπὸ ποῦ προέρχεται ἡ παράσταση αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου, ποὺ μᾶς ἀρέσει, ἀλλὰ ἐνδιαφέρει μόνο τὸ πόσο αὐτὸ μᾶς ἀρέσει. Ἂν μιὰ παράσταση, μολονότι ἔχει τὴν ἕδρα καὶ τὴν πηγή της στὴ διάνοια, μπορεῖ νὰ καθορίση τὴν ἐλεύθερη βούληση μόνο μὲ τὸ αἴσθημα τῆς ἡδονῆς ποὺ συνεπάγεται, τότε ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ φύση τῆς ἐσωτερικῆς μας αἴσθησης, τὸ ἂν αὐτὴ θὰ γίνη μιὰ αἰτία καθοριστικὴ τῆς ἐλεύθερης βούλησης. Οἱ παραστάσεις τῶν ἀντικειμένων μποροῦν ἀκόμα νὰ εἶναι τόσο διαφορετικές, μπο-

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ
Ε.Υ. Δ. Μ. Σ. τ.Η ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ροῦν νὰ εἶναι παραστάσεις τῆς διάνοιας καὶ παραστάσεις τοῦ λόγου στὴν ἀντίθεσή τους μὲ τὶς παραστάσεις τῶν αἰσθήσεων. Ἐν τούτοις, τὸ αἴσθημα τῆς ἡδονῆς, ποὺ αὐτὸ κυρίως θεωροῦν γιὰ καθοριστικὴ αἰτία τῆς βούλησης, (τὴν εὐχαρίστηση, τὴν ἱκανοποίηση, ποὺ περιμένουμε ἀπ' αὐτὸ καὶ ποὺ προκαλεῖ τὴν ἐνέργεια πρὸς παραγωγὴν τοῦ ἀντικειμένου), εἶναι τοῦ ἰδίου εἴδους, ὄχι μόνον ἐφ' ὅσον μποροῦμε πάντοτε νὰ τὸ γνωρίσουμε μόνο ἐμπειρικῶς, ἀλλὰ καὶ ἐφ' ὅσον ἐρεθίζει πάντοτε μιὰ μόνη καὶ τὴν ἴδια ζωϊκὴ δύναμη, ποὺ ἐκδηλώνεται στὴ δύναμη τῆς ἐπιθυμίας, καὶ σ' αὐτὴ τὴ σχέση δὲν μπορεῖ νὰ διαφέρη ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἄλλη καθοριστικὴ αἰτία, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν βαθμὸ τῆς ἔντασής της. Διαφορετικὰ πῶς θὰ μποροῦσε νὰ γίνη μιὰ σύγκριση σχετικὰ μὲ τὴν π ο σ ό τ η τ α ἀνάμεσα σὲ δυὸ καθοριστικὲς αἰτίες, τελείως διαφορετικὲς κατὰ τὸν τρόπο τῆς παράστασης, γιὰ νὰ προτιμηθῆ ἐκείνη ποὺ ἐρεθίζει περισσότερο τὴ δύναμη τῆς ἐπιθυμίας; Ἕνας ὡρισμένος ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἐπιστρέψη χωρὶς νὰ τὸ διαβάση ἕνα βιβλίο, ποὺ θὰ τοῦ ἦταν πολὺ χρήσιμο, καὶ ποὺ τοῦ πέφτει μόνο μιὰ φορὰ στὰ χέρια, γιὰ νὰ μὴ χάση τὴ διασκέδαση τοῦ κυνηγιοῦ, μπορεῖ ν' ἀναχωρήση κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς καλῆς διάλεξης γιὰ νὰ μὴ ἀργήση γιὰ τὸ γεῦμα, μπορεῖ ν' ἀφήση μιὰ αἰσθηματικὴ συνομιλία γιὰ νὰ καθήση νὰ παίξη χαρτιά· νὰ μὴ βοηθήση ἕνα φτωχό, μολονότι θὰ εὐχαριστιότανε ὅταν τὸν ἐλεοῦσε, γιατὶ δὲν ἔχει στὴν τσέπη του ἄλλα χρήματα ἀπ' ὅσα τοῦ χρειάζονται γιὰ τὸ εἰσιτήριο τοῦ θεάτρου. Ἂν ὁ καθορισμὸς τῆς βούλησης στηρίζεται στὸ αἴσθημα τῆς ἡδονῆς ἢ τῆς δυσαρέσκειας ποὺ περιμένει ἀπὸ ἕνα πρᾶγμα τοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀδιάφορος ὁ τρόπος τῆς παράστασης κατὰ τὸν ὁποῖο τοῦ προκαλεῖται αὐτὸ τὸ αἴσθημα Πόσο ἔντονη εἶναι αὐτὴ ἡ ἡδονή, πόσο παρατεταμένη, πόσο εὔκολα δημιουργεῖται καὶ πόσο συχνὰ ἐπαναλαμβάνεται, νὰ τὶ ἐνδιαφέρει γιὰ νὰ γίνη ἡ ἐκλογή. Ὅπως σὲ κεῖνον, ποὺ

ἔχει ἀνάγκη χρυσοῦ, εἶναι ἀδιάφορο τὸ ἂν ἡ ὕλη τοῦ χρυσοῦ ἔχει ἀποσπασθῆ ἀπὸ τὰ βουνὰ ἢ ἔχει κοσκινισθῆ ἀπὸ τὴν ἄμμο, μιὰ καὶ παντοῦ ἔχει τὴν ἴδια ἀξία, ἔτσι καὶ ὅποιος ἐνδιαφέρεται ἁπλῶς γιὰ τὴν ἡδονὴ τῆς ζωῆς, δὲν ψάχνει νὰ βρῆ, ἂν οἱ παραστάσεις προέρχονται ἀπὸ τὴν διάνοια ἢ ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις, ἀλλὰ τὸν ἐνδιαφέρει μόνο ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ ἔνταση τῶν ἡδονῶν ποὺ διαρκοῦν περισσότερο. Μόνο ἐκεῖνοι, ποὺ εὐχαρίστως θὰ ἀφαιροῦσαν ἀπὸ τὸν λόγο τὴν δύναμη νὰ καθορίση τὴ βούληση, χωρὶς τὴν προϋπόθεση ἑνὸς αἰσθήματος, μποροῦν νὰ ξεφύγουν τόσο ἀπὸ τὸν δικό τους τὸν ὁρισμό, ὥστε ἐκεῖνο, ποὺ πρῶτα τὸ εἶχαν ἀναγάγη σὲ μιὰ καὶ τὴν αὐτὴ ἀρχή, νὰ τὸ ποῦν τώρα ἐντελῶς διαφορετικό. Ἔτσι βλέπουμε π.χ. πὼς μποροῦμε νὰ βροῦμε εὐχαρίστηση ἀκόμη καὶ στὴν ἁπλὴ χρησιμοποίηση τῆς δύναμης, κατὰ τὴν συνείδηση τῆς δύναμής μὰς, ὅταν ὑπερβαίνει τὰ ἐμπόδια ποὺ ἀντιτίθενται στὸ σκοπό μας, στὴν καλλιέργεια τῶν πνευματικῶν μας χαρισμάτων κλπ. καὶ πολὺ σωστὰ ὀνομάζουμε αὐτὲς τὶς ἡδονὲς πιὸ ἐκλεκτές, γιατὶ αὐτὲς εἶναι περισσότερο ἀπὸ τὶς ἄλλες στὴν ἐξουσία μας, δὲν ἐξασθενίζουν ἀλλὰ ἐνισχύουν τὸ συναίσθημα γιὰ μιὰ μεγαλύτερη ἀπόλαυσή τους καὶ τέρπουν καὶ μορφώνουν συγχρόνως. Τὸ νὰ θέλουμε ὅμως, γιὰ τὸ λόγο αὐτό, νὰ κάνουμε νὰ νομισθῆ, πὼς οἱ χαρὲς καὶ οἱ ἡδονὲς αὐτὲς καθορίζουν διαφορετικὰ τὴ βούληση κι' ὄχι μέσω τῆς αἴσθησης, ἐνῶ ἀπὸ τὴν δυνατότητα αὐτῶν τῶν ἡδονῶν ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα, πὼς ὑπάρχει μέσα μας ἕνα αἴσθημα, ποὺ τείνει ἀκριβῶς σ' αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα, τοῦτο μοιάζει ἀκριβῶς ὅπως ὅταν οἱ ἀμαθεῖς, ποὺ εὐχαρίστως ἀνακατεύονται μὲ τὴ μεταφυσική, φαντάζονται τὴν ὕλη λεπτὴ ὑπέρ-λεπτὴ τόσο πολύ, ποὺ τοὺς ἔρχεται ζαλάδα, καὶ μετὰ νομίζουν πὼς ἀνεκάλυψαν κάποια οὐσία πνευματική, ποὺ ἐντούτοις ἔχει ἔκταση. Ἂν μαζὶ μὲ τὸν Ἐπίκουρο βεβαιώνουμε,

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝΑΠΛ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΘΕΟΔΟΣΙΟΣ ΤΣΙΜΠΗΣ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

πὼς στὴν ἀρετὴ ἐκεῖνο, ποὺ καθορίζει τὴ βούληση, εἶναι ἡ ἁπλὴ ἡδονή, ποὺ αὐτὴ μᾶς ὑπόσχεται· δὲν μποροῦμε κατόπιν ν' ἀποδείξουμε τὸ ἀντίθετο, ἀφοῦ ὁ Ἐπίκουρος ἰσχυρίζεται πὼς ἡ ἡδονὴ αὐτὴ εἶναι ὁ μ ο γ ε ν ὴ ς μὲ ἐκείνη τῶν πιὸ χονδροειδῶν αἰσθημάτων, γιατὶ δὲν μᾶς δίνεται ἡ ἀφορμὴ νὰ παραδεχτοῦμε πὼς τὶς παραστάσεις, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες παράγεται μέσα μας αὐτὴ ἡ ἡδονή, τὶς ἀπέδιδε μόνο στὶς αἰσθήσεις τοῦ σώματος. Ἀπ' ὅ,τι μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε, ὁ Ἐπίκουρος τὴν πηγὴ πολλῶν ἀπὸ αὐτὲς τὶς παραστάσεις τὴν ζήτησε στὴ χρήση τῆς ἀνώτερης δύναμης τῆς γνώσης. Αὐτὸ ὅμως δὲν τὸν ἐμπόδισε, οὔτε μποροῦσε νὰ τὸν ἐμποδίση, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ ποὺ ἀναφέραμε, νὰ δηλώση πὼς εἶναι ἐντελῶς ὁμογενὴς μὲ τὶς ἄλλες ἡ ἡδονὴ ἡ ἴδια. ποὺ αὐτὲς οἱ πνευματικὲς ἴσως ἡδονὲς μᾶς προκαλοῦν, καὶ ποὺ γι' αὐτὴν οἱ παραστάσεις αὐτὲς μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν σὰν αἰτίες καθοριστικὲς τῆς βούλησης. Τὸ μεγαλύτερο καθῆκον ἑνὸς φιλοσόφου εἶναι νὰ εἶναι συνεπής, καὶ ἐν τούτοις εἶναι τὸ καθῆκον αὐτό, ἐκεῖνο ποὺ πολὺ σπάνια τὸ τηροῦν. Οἱ ἀρχαῖες ἑλληνικὲς σχολὲς μᾶς δίνουν σχετικῶς περισσότερα παραδείγματα ἀπ' ὅσα ὁ συγκριτικὸς αἰώνας μας ὅπου ἐδημιουργήθηκε ἐπιπόλαια κάποιο σ ύ σ τ η μ α σ υ ν α σ π ι σ μ ο ῦ ἀντιφατικῶν ἀρχῶν, γιομάτο ἀντινομίες καὶ ἐπιπόλαια κατασκευάσματα, γιατὶ αὐτὸ ποὺ κυρίως συνιστᾶ στὸ κοινό, ποὺ ἱκανοποιεῖται νὰ ξέρη κάτι γιὰ τὸ σύμπαν χωρὶς στὴν οὐσία νὰ γνωρίζη τίποτε, εἶναι τό. . ὅταν βρέχει νὰ φοροῦν παλτό. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀτομικῆς εὐδαιμονίας, ἐφ' ὅσον μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν κατ' αὐτὴν ἡ διάννοια καὶ ὁ λόγος, δὲν θὰ περιέχη ἐν τούτοις ἄλλες καθοριστικὲς τῆς βούλησης αἰτίες, ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ ἀναλογοῦν στὴν ἐσωτερικὴ δύναμη τῆς ἐπιθυμίας, καὶ γιὰ τοῦτο ἢ δὲν ὑπάρχει καθόλου ἀνώτερη δύναμη τῆς ἐπιθυμίας ἢ ὁ κ α θ α ρ ὸ ς λ ό γ ο ς πρέπει νὰ εἶναι πρακτικὸς ἀπὸ μόνος του. Πρέ-

πει δηλ. χωρὶς τὴν προϋπόθεση ἑνὸς αἰσθήματος, καὶ συνεπῶς χωρὶς τὶς παραστάσεις τοῦ εὐχαρίστου καὶ τοῦ δυσαρέστου, στὴ θέση τῆς ὕλης τῆς δύναμης τῆς ἐπιθυμίας, ποὺ ἡ ὕλη αὐτὴ εἶναι πάντοτε μιὰ ἐμπειρικὴ προϋπόθεση τῶν ἀρχῶν, νὰ μπορῇ νὰ καθορίση τὴ βούλησι μέσω τοῦ ἁπλοῦ τύπου τῶν πρακτικῶν κανόνων. Ἀλλὰ τότε μόνον ὁ λόγος, ἐφ' ὅσον ἀπὸ μόνος του καθορίζει τὴ βούλησι (κι' ὄχι στὴν ὑπηρεσία τῶν κλίσεων), εἶναι μιὰ ἀληθινὴ ἀνώτερη δύναμη τῆς ἐπιθυμίας, ποὺ σὲ κατώτερη μοῖρα ἀπ' αὐτὴ βρίσκεται ἐκείνη, ποὺ καθορίζεται παθολογικά. Ὁ λόγος διαφέρει πραγματικά, μᾶλλον εἰδολογικά, ἀπὸ τὴ δύναμη αὐτή, σὲ τρόπο ποὺ καὶ τὸ πιὸ μικρὸ ἀνακάτεμμα τῶν ὁρμῶν αὐτῆς τῆς τελευταίας βλάπτει τὴ δύναμη καὶ τὴν ὑπεροχή της, τὸ ἴδιο ὅπως ἂν σὲ μιὰ μαθηματικὴ ἀπόδειξη πάρουμε γιὰ προϋπόθεση ἔστω καὶ τὸ ἐλάχιστο ἐμπειρικὸ στοιχεῖο, ἐλαττώνεται καὶ ἐκμηδενίζεται ἡ ἀξία καὶ ἡ ἀποτελεσματικότητά της. Σ' ἕνα πρακτικὸ νόμο ὁ λόγος καθορίζει ἄμεσα τὴ βούλησι καὶ ὄχι μέσω ἑνὸς αἰσθήματος ποὺ περιέχει εὐχαρίστηση ἢ δυσαρέσκεια. Μόνο τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ λόγος μπορεῖ νὰ εἶναι πρακτικὸς λόγος, τοῦ δίνει τὴν δυνατότητα νὰ εἶναι ν ο μ ο θ ε τ ι κ ό ς.

Σχόλιο II

Τὸ νὰ εἶναι εὐτυχισμένος εἶναι ἀναγκαίως ὁ πόθος κάθε λογικοῦ ἀλλὰ πεπερασμένου ὄντος, καὶ γι' αὐτὸ εἶναι μιὰ αἰτία ποὺ καθορίζει ἀναπότρεπτα τὴ δύναμη τῆς ἐπιθυμίας του. Πράγματι ἡ εὐδαιμονία ὅλης μας τῆς ὕπαρξης δὲν εἶναι ἕνα ἀρχικὸ κτῆμα καὶ μιὰ μακαριότητα, γιατὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχη γιὰ προϋπόθεση τὴν αὐτάρκεια καὶ τὴν ἀνεξαρτησία, ἀλλὰ εἶναι ἕνα πρόβλημα ποὺ τίθεται σ' αὐτὸ τὸ ὄν μέσω τῆς ἴδιας τῆς πεπερασμένης του φύσης, γιατὶ ἔχει ἀνάγκες κι' οἱ

ἀνάγκες αὐτὲς γίνονται ὕλη τῆς δύναμής του τῆς ἐπιθυμίας, δηλ. κάτι ποὺ ἀναφέρεται σὲ ἕνα αἴσθημα εὐχαρίστησης ἢ δυσαρέσκειας, ποὺ ἔχει βάση ὑποκειμενική. Καθορίζεται ἔτσι ἐκεῖνο ποὺ χρειάζεται, γιὰ νὰ πετύχει στὴν κατάσταση ποὺ βρίσκεται τὴν εὐδαιμονία. Ἀλλὰ ἀκριβῶς ἐπειδὴ μόνο ἐμπειρικῶς μπορεῖ τὸ ὑποκείμενο νὰ γνωρίσῃ αὐτὴ τὴν ὑλικὴ καθοριστικὴ αἰτία, εἶναι ἀδύνατο νὰ θεωρήσουμε αὐτὸ τὸ πρόβλημα σὰν νόμο, γιατὶ ὁ νόμος σὰν ἀντικειμενικὸς θὰ ὤφειλε νὰ περιέχῃ γιὰ ὅλες τὶς περιπτώσεις γιὰ ὅλα τὰ λογικὰ ὄντα τὴν ἴδια καθοριστικὴ τῆς βούλησης αἰτία. Γιατί, μολονότι ἡ εὐτυχία εἶναι παντοῦ ἡ βάση τῆς πρακτικῆς σχέσης τῶν ἀντικειμένων πρὸς τὴν δύναμη τῆς ἐπιθυμίας, ὅμως τοῦτο εἶναι ἁπλῶς ἕνα κοινὸ χαρακτηριστικὸ τῶν ὑποκειμενικῶν καθοριστικῶν αἰτιῶν καὶ δὲν καθορίζει τίποτε κατὰ τρόπο θεωρητικό, ποὺ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς πρόκειται σὲ τοῦτο τὸ πρακτικὸ πρόβλημα, ποὺ χωρὶς αὐτὸ τὸ θεωρητικὸ καθορισμὸ δὲν μπορεῖ καθόλου νὰ λυθῇ. Ἐκεῖνο δηλ. στὸ ὁποῖο καθένας βασίζει τὴν εὐτυχία του, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἰδιαίτερό του αἴσθημα τῆς εὐχαρίστησης ἢ τῆς δυσαρέσκειας καὶ ἀκόμη σ' ἕνα καὶ τὸ ἴδιο ὑποκείμενο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ διαφορικότητα τῶν ἀναγκῶν, ποὺ ἀκολουθεῖ τὶς μεταβολὲς αὐτοῦ τοῦ αἰσθήματος, καὶ ἕνας ὑποκειμενικὰ ἀναγκαῖος νόμος (σὰν φυσικὸς νόμος) ἀποτελεῖ λοιπὸν ἀντικειμενικὰ μιὰ πρακτικὴ ἀρχὴ πολὺ συμπτωματική, ποὺ μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ εἶναι πολὺ διαφορετικὴ στὰ διάφορα ὑποκείμενα. Ἄρα δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ γίνῃ νόμος, γιατὶ στὴν ἐπιθυμία τῆς εὐτυχίας δὲν ὑπάρχει ὁμοιομορφία νόμου, ἀλλὰ μόνον ὁμοιομορφία τῆς ὕλης, στὸ ἐὰν δηλ. θὰ πρέπει νὰ περιμένω ἡδονὲς καὶ πόσες ἀπὸ τὴν τήρηση τοῦ νόμου. Οἱ ἀρχὲς τῆς ἀγάπης πρὸς ἑαυτὸν μποροῦν βέβαια νὰ ἀποτελέσουν παγκόσμιους κανόνες ἱκανότητας (πρὸς ἐξεύρεση μέσων γιὰ τοὺς σκοπούς), ἀλλὰ τότε εἶναι ἀ-

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΘΕΙΕΤΣΟΣ
ΨΗΦΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

πλῶς θεωρητικὲς ἀρχές, (1) π.χ. ὅπως ὅποιος θέλει νὰ φάη ψωμὶ πρέπει πρῶτα νὰ ἐφεύρη ἕνα μύλο. Ἀλλὰ οἱ πρακτικὲς ἔννοιες, ποὺ θεμελιώνονται σ' αὐτὲς τὶς ἀρχές, δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ εἶναι παγκόσμιες, γιατὶ ἡ καθοριστικὴ αἰτία τῆς δύναμης τῆς ἐπιθυμίας ἔχει βασιστῆ στὸ αἴσθημα τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς δυσαρέσκειας, ποὺ δὲν μποροῦμε ποτὲ νὰ τὸ παραδεχτοῦμε πὼς ἔχει παγκοσμια ἐφαρμογὴ σχετικὰ πρὸς τὰ ἀντικείμενα.

Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμη ὑποθέσουμε, πὼς λογικὰ πεπερασμένα ὄντα σκέπτονται γενικὰ κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ σχετικὰ μὲ ὅ,τι θὰ ἔπρεπε νὰ παραδεχτοῦν γιὰ ἀντικείμενα τῶν αἰσθημάτων των τῆς ἡδονῆς καὶ τοῦ πόνου, καὶ σχετικὰ μὲ τὰ μέσα ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιήσουν γιὰ νὰ πετύχουν τὸ πρῶτο καὶ νὰ ἀποφύγουν τὸ δεύτερο, πάλι δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ κάνουν ὥστε ἡ ἀρχὴ τῆς ἀγάπης πρὸς ἑαυτὸν νὰ θεωρηθῆ σὰν ἕνας πρακτικὸς νόμος. Γιατὶ καὶ ἡ ὕπαρξη αὐτῆς τῆς ἀνθρωπότητας θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῆ συμπτωματική. Ἡ καθοριστικὴ αἰτία θὰ εἶναι πάντοτε μόνο ὑποκειμενικῆς ἀξίας καὶ ἁπλῶς ἐμπειρικῆς, καὶ δὲν θὰ ἔχει τὴν ἀναγκαιότητα ποὺ γίνεται ἀντιληπτὴ σὲ κάθε νόμο, δηλ. ἡ ἀναγκαιότητα δὲν θὰ ὤφειλε ποτὲ νὰ κάνη ὥστε νὰ θεωρηθῆ πρακτική, ἀλλὰ ἁπλῶς φυσική· δηλ. διὰ μέσου τῆς ροπῆς μας ἡ πράξη θὰ ἐρχότανε τόσο ἀναπότρεπη, ὅσο τὸ χασμούρημα ὅταν βλέπουμε νὰ χασμουριῶνται οἱ

---

(1) Οἱ προτάσεις ποὺ στὰ μαθηματικὰ ἢ στὴ φυσικὴ ὀνομάζονται πρακτικὲς θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομαστοῦν κυρίως τεχνικές. Οἱ ἐπιστῆμες αὐτὲς δὲν ἔχουν καμμιὰ σχέση μὲ τὸν καθορισμὸ τῆς βούλησης, αὐτὲς οἱ προτάσεις σημαίνουν μόνο τὴν πολλαπλότητα τῶν δυνατῶν πράξεων, ποὺ ἀρκοῦν γιὰ νὰ παραγάγουν ἕνα ὡρισμένο ἀποτέλεσμα, καὶ γι' αὐτὸ εἶναι ἄλλο τόσο θεωρητικές, ὅσο ὅλες οἱ προτάσεις, ποὺ δείχνουν τὸν σύνδεσμο τῆς αἰτίας πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα. Ὅποιος θέλει τὸ ἀποτέλεσμα, πρέπει νὰ προσαρμοστῆ στὴν αἰτία.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΘΕΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΘΕΡΕΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ. της ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ἄλλοι. Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ βεβαιώση πὼς δὲν ὑπάρχουν πρακτικοὶ νόμοι, ἀλλὰ μόνον σ υ μ β ο υ λ ὲ ς γιὰ χρήση τῶν ἐπιθυμιῶν μας, παρὰ νὰ βεβαιώση πὼς ἁπλὲς ὑποκειμενικὲς ἀρχὲς ἀνυψώθηκαν στὴ βαθμίδα τῶν πρακτικῶν νόμων, ποὺ ἔχουν μιὰ ἀναγκαιότητα ἐντελῶς ἀντικειμενική, καὶ ὀφείλουν νὰ εἶναι γνωστοὶ ἐκ τῶν προτέρων μέσω τοῦ λόγου κι' ὄχι μέσω τῆς ἐμπειρίας (ὅσο κι' ἂν αὐτὴ μπορεῖ νὰ εἶναι παγκόσμια ἐμπειρικά). Ἐπίσης καὶ οἱ κανόνες, ποὺ ἀναφέρονται στὰ φαινόμενα ποὺ συμφωνοῦν ἀναιεταξύ τους, ὀνομάστηκαν φυσικοὶ νόμοι (π, χ. οἱ μηχανικοί), μόνον ὅταν εἶναι γνωστοὶ ἐκ τῶν προτέρων, ἢ γίνεται δεκτὸ γι' αὐτούς (ὅπως γιὰ τοὺς χημικούς), ὅτι ἦταν δυνατὸ νὰ γνωσθοῦν ἔκ τῶν προτέρων, γιὰ ἀρχὲς ἀντικειμενικές, ἂν ἡ γνώση μας προχωροῦσε βαθύτερα. Ἀλλὰ στὶς ἁπλῶς ὑποκειμενικὲς πρακτικὲς ἀρχὲς γίνεται ἔκδηλος ὁ ὅρος, πὼς πρέπει νὰ βασίζωνται σὲ προϋποθέσεις ὄχι ἀντικειμενικές, ἀλλὰ ὑποκειμενικὲς τῆς ἐλεύθερης βούλησης. Οἱ ἀρχὲς ἄρα αὐτὲς πρέπει πάντοτε νὰ παριστάνονται σὰν ἁπλὰ ἀξιώματα καὶ ποτὲ σὰν πρακτικοὶ κανόνες. Ἡ τελευταία αὐτὴ παρατήρηση μπορεῖ στὸ πρῶτο βλέμμα νὰ φανῆ σὰ σχολαστικότητα, ἀλλὰ περιέχει τὸν ὁρισμὸ τῆς πιὸ σημαντικῆς διαφορᾶς ποὺ μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε στὶς πρακτικὲς ἔρευνες.

4.—Θεώρημα III

Ἂν ἕνα λογικὸ ὄν ὀφείλει νὰ ἐννοῆ τὰ ἀξιώματά του σὰν παγκόσμιους π ρ α κ τ ι κ ο ὺ ς νόμους, μπορεῖ νὰ ἐννοῆ αὐτὰ τὰ ἀξιώματα μόνο σὰν ἀρχὲς τέτοιες, ποὺ νὰ περιέχουν τὴν καθοριστικὴ τῆς βούλησης αἰτία, ὄχι κατὰ τὴν ὕλη, ἀλλὰ ἁπλῶς κατὰ τὴ μορφὴ (τὸν τύπο).

Ἡ ὕλη μιᾶς πρακτικῆς ἀρχῆς εἶναι τὸ ἀντικείμενο

τῆς βούλησης. Τοῦτο ἢ εἶναι ἡ αἰτία ποὺ καθορίζει τὴ βούληση, ἢ δὲν εἶναι. Ἂν τοῦτο εἶναι ἡ καθοριστικὴ αἰτία, τότε ὁ κανόνας τῆς βούλησης ὑπόκειται σὲ μιὰ ἐμπειρικὴ προϋπόθεση (τὴ σχέση τῆς καθοριστικῆς παράστασης πρὸς τὸ αἴσθημα τῆς ἡδονῆς ἢ τῆς δυσαρέσκειας), δὲν εἶναι συνεπῶς πρακτικὸς νόμος. Ἂν τώρα ἀπὸ ἕνα νόμο ἀφαιρέσουμε κάθε ὕλη, δηλ. κάθε ἀντικείμενο τῆς βούλησης (σὰν καθοριστικὴ αἰτία) δὲν παραμένει παρὰ ἡ ἁπλῆ μ ο ρ φ ὴ μιᾶς παγκόσμιας νονοθεσίας. Ἕνα λογικὸ λοιπὸν ὄν ἢ δὲν μπορεῖ καθόλου νὰ ἐννοήση τὴν ἴδια στιγμὴ τὶς δ ι κ έ ς τ ο υ ὑποκειμενικὰ πρακτικὲς ἀρχές, δηλ. τὰ δικά του ἀξιώματα, σὰν παγκόσμιους νόμους, ἢ ὀφείλει νὰ παραδεχτῆ πὼς ἡ ἁπλὴ μορφὴ αὐτῶν τῶν ἀξιωμάτων, κατὰ τὴν ὁποία εἶναι κατὰλληλα νὰ ἀποτελέσουν ἀρχὲς γενικῆς νομοθεσίας, εἶναι ἐκείνη, ποὺ ἀπὸ μόνη της τὰ καθιστᾶ πρακτικοὺς νόμους.

Σχόλιο

Ἄλλη μορφὴ ἀξιώματος εἶναι κατάλληλη νὰ ἰσχύη σὰν ἀρχὴ γενικῆς νομοθεσίας, ἄλλη δὲν εἶναι, αὐτὸ μπορεῖ νὰ τὸ διακρίνη χωρὶς ἀνάγκη διδασκαλίας, καὶ ἡ πιὸ κοινὴ διάνοια. Ἐγὼ π.χ. κάνω ἕνα ἀξίωμα νὰ αὐξήσω μὲ ὅλα τὰ σίγουρα μέσα τὴν περιουσία μου Βρίσκεται τώρα στὰ χέρια μου μιὰ π α ρ α κ α τ α θ ή κ η, καὶ ὁ ἰδιοκτήτης της ἔχει πεθάνει καὶ δὲν ἄφησε κανένα γραπτὸ σχετικὰ μ' αὐτή. Φυσικὰ εἶναι αὐτὴ ἡ περίπτωση τοῦ ἀξιώματός μου. Τώρα θέλω νὰ μάθω, ἂν αὐτὸ τὸ ἀξίωμα μπορεῖ ἐπίσης νὰ ἰσχύη σὰν παγκόσμιος πρακτικὸς νόμος. Τὸ ἐφαρμόζω λοιπὸν στὴν παροῦσα περίπτωση καὶ ρωτάω ἂν μπορῆ νὰ πάρη τὴ μορφὴ νόμου. Ἂν λοιπὸν μποροῦσα σύμφωνα μὲ τὸ ἀξίωμά μου νὰ κάνω ἕνα τέτοιο νόμο· ὥστε ὁ καθένας νὰ μπορῆ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΠΙΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΠΕΤΡΙΟΣ
Ε.Υ. Α.Τ.Ε.Κ.Τ. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ 2006

νὰ ἀρνηθῆ πὼς κατέχει μιὰ παρακαταθήκη, ποὺ κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδείξη ὅτι τοῦ ἔχει παραχωρηθῆ. Βλέπω ἀμέσως, πὼς μιὰ τέτοια ἀρχὴ σὰ νόμος θὰ αὐτοκαταστρεφότανε, γιατὶ θὰ ἔκανε ὥστε νὰ μὴν ὑπῆρχε καθόλου καμμιὰ παρακαταθήκη. Ἕνας πρακτικὸς κανόνας, ποὺ τὸν ἀναγνωρίζω γιὰ τέτοιο πρέπει νὰ εἶναι κατάλληλος νὰ ἀποτελέση ἀρχὴ παγκόσμιας νομοθεσίας, ἡ πρόταση αὐτὴ ἀποτελεῖ μιὰ ταυτότητα, εἶναι λοιπὸν ἀπὸ μόνη της φανερή. Ἂν τώρα λέω, πὼς ἡ βούλησή μου ὑπόκειται σὲ ἕνα πρακτικὸ νόμο, δὲν μπορῶ νὰ θεωρήσω τὴ ροπή μου (ὅπως π.χ. στὴν παροῦσα περίπτωση τὴν πλεονεξία μου) γιὰ καθοριστική της αἰτία ποὺ νὰ ταιριάζει σὲ ἕνα γενικὸ πρακτικὸ νόμο, γιατὶ ἡ ροπὴ αὐτή, πολὺ μακρυὰ ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι κατάλληλη γιὰ μιὰ γενικὴ νομοθεσία, ὀφείλει μᾶλλον νὰ αὐτοκαταστραφῆ στὴ μορφὴ ἑνὸς γενικοῦ (παγκόσμιου) νόμου.

Εἶναι γι' αὐτὸ πρᾶμμα παράδοξο, ἐπειδὴ ἡ ἐπιθυμία τῆς εὐτυχίας καὶ ἄρα καὶ τὸ ἀξίωμα, κατὰ τὸ ὁποῖο στὸν καθένα εἶναι ἡ εὐτυχία ἡ αἰτία ἡ καθοριστικὴ τῆς βούλησής του, εἶναι παγκόσμια, τὸ νὰ θελήσουν γι' αὐτὸ μερικοὶ νὰ κάνουν νὰ θεωρηθῆ αὐτὸ τὸ ἀξίωμα σὰν ἕνας παγκόσμιος πρακτικὸς νόμος. Γιατί, τὴ στιγμὴ ποὺ ἕνας παγκόσμιος νόμος τῆς φύσης κάνει τὸ κάθε τι νὰ συμφωνῆ μ' αὐτόν, ἐδῶ, ἂν θέλαμε νὰ δώσουμε στὸ ἀξίωμα τὴν παγκοσμιότητα νόμου, θὰ εἶχε τοῦτο γιὰ συνέπεια ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο τῆς συμφωνίας, τὴν πιὸ μεγάλη ταραχὴ καὶ τὴν καταστροφὴ τοῦ ἴδιου τοῦ ἀξιώματος καὶ τοῦ σκοποῦ του. Γιατὶ σὲ κείνη τὴν περίπτωση ἡ θέληση ὅλων δὲν ἔχει ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενο, ἀλλὰ καθένας ἔχει τὸ δικό του (τὴν καλοπέρασή του), ποὺ μπορεῖ βέβαια νὰ συμφωνῆ συμπτωματικὰ μὲ τοὺς σκοποὺς ποὺ ἄλλοι θέτουν στὸν ἑαυτό τους, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ καθόλου γιὰ νὰ δημιουργήσουμε ἕνα νόμο, γιατὶ οἱ ἐξαιρέσεις θὰ εἶναι ἄπειρες καὶ δὲν μποροῦν νὰ περιέχονται κατὰ ὁριστικὸ τρόπο

σὲ ἕνα γενικὸ κανόνα. Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο βγαίνει μιὰ ἁρμονία, ποὺ μοιάζει μὲ κείνην κάποιας σάτυρας στὸ θέμα τῆς ὁμόνοιας δυὸ συζύγων, ποὺ πέφτουν στὸ κενό: Ὦ θαυμαστὴ ἁρμονία! ὅ,τι αὐτὸς ἐπιθυμεῖ, ἐπιθυμεῖ τὸ ἴδιο κι' ἐκείνη κλπ. ἢ μοιάζει μὲ κεῖνο ποὺ διηγοῦνται, γιὰ τὴν ὑποχρέωση ποὺ ἀνέλαβε ὁ βασιληὰς Φραγκῖσκος Ι πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Κάρλο Υ: ἐκεῖνο ποὺ ὁ ἀδελφός μου Κάρλος ἐπιθυμεῖ νὰ ἔχη (τὸ Μιλάνο) τὸ ἴδιο ἐπιθυμῶ κι'ἐγώ. Οἱ ἐμπειρικὲς καθοριστικὲς αἰτίες δὲν εἶναι κατάλληλες γιὰ καμμιὰ γενικὴ νομοθεσία ἐξωτερική, ἀλλὰ οὔτε καὶ γιὰ γενικὴ ἐσωτερικὴ νομοθεσία· γιατὶ ὁ ἕνας γιὰ βάση τῆς ροπῆς του ἔχει τὸ δικό του ὑποκείμενο, ἀλλὰ ἕνας ἄλλος ἕνα ὑποκείμενο ἐντελῶς διαφορετικὸ κι' ἀκόμη σὲ κάθε ἕνα ὑποκείμενο σήμερα ὑπερισχύει μιὰ ροπὴ κι' αὔριο μι' ἄλλη, ποὺ θὰ ἔχει μεγαλύτερη ἐπιρροή. Εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατο νὰ βρεθῇ νόμος, ποὺ νὰ ὑποτάξη ὅλες τὶς ὁρμὲς κάτω ἀπὸ τὴν ἴδια προϋπόθεση, δηλ. σὲ μιὰ γενικὴ ὁμόνοια.

5.—*Πρόβλημα Ι*

Ἂν ὑποτεθῇ πὼς ἡ ἁπλὴ νομοθετικὴ μορφὴ τῶν ἀξιωμάτων εἶναι ἡ αἰτία, ποὺ καθορίζει ἐπαρκῶς μιὰ βούληση, νὰ βρεθῇ ἡ φύση αὐτῆς τῆς βούλησης, ποὺ καθορίζεται μόνο ἀπὸ τὴ μορφὴ αὐτή.

Ἐπειδὴ μόνον ὁ λόγος μπορεῖ νὰ παραστήση τὴν ἁπλὴ μορφὴ τοῦ νόμου καὶ συνεπῶς ἡ μορφὴ αὐτὴ δὲν εἶναι ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων, καὶ δὲν ἀνήκει ἄρα οὔτε στὰ φαινόμενα· ἔτσι καὶ ἡ παράστασή της σὰν αἰτίας καθοριστικῆς τῆς βούλησης διακρίνεται ἀπὸ ὅλες τὶς αἰτίες, ποὺ καθορίζονται ἀπὸ στοιχεῖα τῆς φύσης σύμφωνα μὲ τὸ νόμο τῆς αἰτιότητας, γιατὶ σ' αὐτὲς οἱ καθοριστικὲς αἰτίες πρέπει ἐπίσης νὰ εἶναι φαινόμενα. Ἀλλὰ ἂν καμμιὰ ἄλλη αἰτία καθοριστικὴ τῆς βούλησης